

NOVÉ INICIÁLOVÉ ZKRATKY

Pavla Kochová

Při zkoumání neologizmů se ukazuje, že v jejich rámci výraznou roli hrají i zkratky. V nejnovější slovní zásobě jsou doloženy zejména zkratky iniciálové.¹ Proto se v této stati na ně soustředíme. Jiné typy zkratek, resp. zkratkových slov (např. *sysop* ‚systémový operátor‘), zde zůstávají stranou.

1. Nové iniciálové zkratky vznikají jednak na domácí půdě (např. zkratky názvů nových politických stran po Listopadu 1989 – *OF*, *ODS*, *ODA*, *US* aj., i jiných názvů, reflektujících změnu společenské situace – *ZUŠ*, *DIK*, *IČO*, *Kč*, *DiS.*), jednak (a to zejména) jsou výsledkem přejímání (především z angličtiny).² V novém lexikálním materiálu se potvrzuje (srov. Daneš 1989), že iniciálové zkratky jsou v češtině stále častější a že mají i charakter pojmenování obecných. Tento nárůst má, podle našeho názoru, rovněž důsledky pro zapojování zkratek do jazykového systému češtiny.

2. Zajímavé neologické rysy ukazuje výslovnost některých iniciálových zkratek. V rámci souboru zkratek se slabičnou výslovností po jednotlivých hláskách totiž přibývá těch, u nichž se ve větší či menší míře uzualizuje výslovnost podle angličtiny. Tento jev lze hodnotit jako projev internacionalizačních tendencí.³ Variantní výslovnost je např. u přejatých iniciálových zkratek *CD* [cé-dé, ojedinele sí-dý], *DVD* [dé-vé-dé i dý-ví-dý], *IT* [í-té i aj-tý], *PC* [pí-sí i pé-cé]. Výslovnost jen podle angličtiny se uplatňuje např. u zkratek *DJ* [dýdžej], *VJ* [vidžej], *PR* [pí-ár], *VIP* [ví-aj-pí]⁴, *CV* [síví]. Výslovnost podle angličtiny zjišťujeme nověji u (starší) zkratky *TV* ‚televize, televizní‘: vedle [té-vé] se vyslovuje i [tý-ví].

3. Iniciálové zkratky zejména apelativních názvů tíhnou k morfologickému zformování a k vytváření zkratkových slov. Bezpříponovým morfologickým zformováním vznikají zkratková slova, která v grafické rovině odpovídají a) zápisu spojitě vý-

¹ Iniciálové zkratky (tj. zkratky z počátečních písmen víceslovných pojmenování psané velkými písmeny) se někdy též nazývají akronymy. Hrbáček se termínu akronym(um) kvůli nejednotnému užívání vyhýbá (srov. Hrbáček 1979, s. 52, poznámka 8, tam také další literatura k termínu); za vhodného kandidáta na mezinárodní termín ho naopak považuje F. Daneš (1989, s. 170, poznámka 1).

² Významy uvedených zkratek a zkratkových slov podáváme v závěru této stati.

³ Srov. Krčmová 1999, s. 41.

⁴ Výslovnost spojitá [vip] je uživateli jazyka pocíťována jako nižší, s hanlivým expresivním příznakem, jak ukazují následující kontexty: „mnozí šoubyznysmeni, celebrity či vipové křtí své vily, bazény, cédečka, knihy a bůhvíco ještě“; „přímou pod okny lyžařova pokoje v hotelu Silberhorn totiž organizátoři zřídili sponzorskou vesničku, kde páni ‚vipové‘ vytrvale jedli, pili a hulákali“.

slovnosti iniciálových zkratek, např. *aids* (k AIDS), *wap* (k WAP); b) zápisu spojitě výslovnosti po jednotlivých hláskách, např. *dýdžej* (k DJ), *vidžej* (k VJ), *týví* (k TV, méně se užívá psaná podoba tévé), *cédé* (k CD), *dévédé* / řidč. *dývidý* (k DVD), *cédérom* (k CD-ROM). Takto vzniklá zkratková slova se podle svého zakončení zařazují do tvaroslovných paradigmat nebo zůstávají neskloňná.

Příponovým morfologickým zformováním, při němž se k upravenému zkratkovému základu připojuje slovtvorná přípona, která však nepřináší do slovního útvaru další (pojmový) význam (je prostě zařazující⁵), vznikla např. zkratková slova *céděčko* (k CD), *dévéděčko* / řidč. *dývidýčko* (k DVD), *esemeska* (k SMS), *pécěčko* / *písíčko* (k PC), *petka* / *petovka* (k PET láhev). Touto cestou se eliminuje neohebnost zkratkového slova, která je pro flektivní češtinu netypická.

Od tohoto morfologického zformování, kdy vznikají útvary pojmově shodné s iniciálovou zkratkou, je třeba lišit vlastní derivaci. Slovtvorně upravené zkratky, resp. zkratková slova, jsou totiž základem také pro odvozování pojmově odlišných slovních útvarů (*céděčkový*, *esemeskovat*, *pécěčkář* / *písíčkář*), viz dále.

4. Slovtvorné využití iniciálových zkratek, resp. zkratkových slov, je dosti rozsáhlé; jsou východiskem pro tvoření nových slov jak derivací (a), tak kompozicí (b), výrazným jevem je i přehodnocování zkratkových slov v adjektiva konverzí (c).

a) Derivací vznikají často bohatá slovtvorná hnízda, např.:

NATO: *natovský* (*natovská činnost; natovská letadla; natovští důstojníci*); *natovsky* (*natovsky orientovaná politika*); *antinatovský* (*antinatovská politika komunistických stran v členských zemích aliance; podepisovat antiNATOVské manifesty*); *protinatovský* (*republikánské protinatovské plakáty; protinatovská rétorika*); *pronatovský* (*Maďari prý nebyli dostatečně pronatovští; pronatovská demonstrace*); *natovec* 1. ‚člen, příslušník NATO‘ (*na Slovensku začínají znít slova: „kdyby vzali natovci mezi sebe i nás, všechno by bylo v pořádku“*), 2. ‚stoupenec vstupu do NATO, přívrženec NATO‘ (*čeští natovci*); *natoizace* („*natoizace*“ *východní Evropy*); *natoid*, expr. hanl. kdo je chováním, jednáním blízký NATO, její politice‘ (*posloužit okamžitým zájmům natoidů*); *natoidní*, expr. hanl. mající podobnost s NATO, (nápadně) se blížící její politice, činnosti‘ (*natoidní vojenská mašinerie; natoidní kapitalismus; silné lobby natoidních ministerstev*);

pécěčko / písíčko (k PC): *pécěčkový / písíčkový; péččkář / písíčkář*, uživatel péččeka / písíčka; *pécčkářský / písíčkářský*;

esemeska (k SMS): *esemeskový; esemeskovat; esemeskář // esemeskovač / esemeskác* ‚kdo posílá esemesky // kdo esemeskuje‘; *esemeskovač / esemeskovník* ‚kapesní přístroj k posílání esemesek‘; *proesemeskovat* (*málem jsem proesemeskoval celý svůj kredit*).

⁵ Srov. MČ 1, s. 525.

Ukazuje se, že v češtině se (stále častěji) užívají deriváty od zkratk v písmenné, iniciálové podobě, což se v grafické rovině projevuje hybridním zápisem výsledných útvarů: velkými písmeny se píše základový výraz (odvozené výrazy se tím identifikují se zkratkou) a malými písmeny se píše odvozoovací prvky, srov. např. výrazy odvozené od zkratky DJ: *DJka*, *DJský* / *DJovský*, *DJovat*, *DJování*, *DJing*. Pro úplnost uvedme, že se vyskytují i jiné psané podoby, např. *djka*, *djský* (*djský set*), *djing* (*špička ženského djingu v Británii*). Vedle toho se užívají rovněž podoby *dýdžejka*, *dýdžejský* / *dýdžejevský*, *dýdžejevat*, *dýdžejeování*, *dýdžejeing*. Kolísá se i při psaní základových iniciálových zkratk, srov. psaní *dj* vedle *DJ* aj.⁶

Na uvedeném materiálu se potvrzují obecné neologické tendence, např. produktivnost jmenové prefixace (*antinatovský*, *protinatovský*, *pronatovský*, přičemž neologické izolexémní útvary vstupují do vzájemných sémantických vztahů – synonymie, antonymie), produktivnost názvů v sémantické skupině příslušníků k určité skupině, hnutí ap. (*natovec*), názvů osob podle předmětu činnosti (*pečeckář* / *písíčkář*, *esemeskář*), produktivnost dějových jmen s příponou *-izace* (*natoizace*), aktivizace přípon *-oid*, *-oidní* (*natoid*, *natoidní*), produktivnost tvoření zřetelových příslovcí (*natovsky*) apod.

b) Zajímavým jevem v slovtvorbě týkající se iniciálových zkratk je tvoření kompozit (jev zřejmě souvisí s expanzí slovtvorného způsobu kompozice jako takového). Ve starší lexikální vrstvě zjišťujeme zejména složeniny-spojeniny typu *Rh-faktor*, *C-vitamin*; tato pojmenování jsou (na rozdíl od nejnovějších kompozit se zkratkovým komponentem) jednak od původu odborné výrazy, jednak písmenné morfémy zde mají jiný charakter než ve složeninách v nejnovější časové vrstvě. Písmenná složka (*Rh*, *C*) druhově specifikuje nadřazený pojem, má funkci diferenční specifikace⁷, z novějších výrazů se jim blíží např. (nikoli odborný) výraz *U-rampa*.⁸

V materiálu současné češtiny jsou doložena různorodá kompozita, která podob-

⁶ Obdobně hybridní zápisy se užívají rovněž při skloňování některých iniciálových zkratk, jejichž vyslovovaná podoba skloňování umožňuje, srov. doložené grafické podoby skloňovaných tvarů výrazu CD-ROM: *CD-ROMu*, *CD-ROMy*, ... (malými písmeny se píše pouze tvarotvorná přípona – koncovka); vedle toho se však vyskytují rovněž grafické podoby *CD-ROMU*, *CD-ROMY*, ... (celý zkratkový výraz se píše velkými písmeny); *cd-romu*, *cd-romy*, ... (celý zkratkový výraz se píše malými písmeny). Při skloňování se dále uplatňují psané podoby *cédéromu*, *cédéromy*, ... Tyto různorodé grafické podoby svědčí o jisté bezradnosti při užívání iniciálových zkratk. Jazyková praxe spíše ukazuje na potřebu uchovat podobu základu, tj. zkratky, zkratkového slova, zřetelnou. Jiné je však užití hybridního zápisu skloňovaných tvarů iniciálových zkratk, jejichž základní podoba je zakončena samohláskou, např. *UFO*, protože při skloňování se koncová samohláska automaticky stává tvarotvornou příponou; zápis genitivu *UFa* pak neudrží identitu zkratky. Podrobněji k tomuto problému na materiálu neologických zkratk viz Kochová 2003, s. 163, Staněk 1995.

⁷ Srov. Daneš 1985, s. 177.

⁸ Bozděchová (1994, s. 15) nazývá tato pojmenování abreviačně-kompozičními, s tím, že představují zvláštní, lexikálně i slovtvorně nevyhraněný typ.

ně jako deriváty potvrzují obecné neologické tendence v češtině posledního období, např. ukazují produktivnost afixoidního tvoření (tj. tvoření pomocí přechodných prvků, které mají vlastnosti jak morfémů-kořenů, tak morfémů-afixů – prefixů, suffixů, např. *mini-* ‚(velmi) malý‘, *-téma* ‚sbírka‘, *-man* v homonymních významech I. ‚přístroj‘, II. ‚příznivec, fanoušek‘); srov. zaregistrované výrazy *mini-UFO*, *mini-PC* (o kapesních počítačích ap.); *CD-téma*, *DVD-téma*; *DVD-man*, *MP3-man* / *MP-man*; *natoman* ‚expr. hanl. (příliš) horlivý příznivec NATO, vstupu do NATO‘ (srov.: *očekávat podporu od NATOmana Václava Havla pro urychlení vstupu Slovenska do NATO; čeští natomani*).

Nová kompozitní pojmenování podobně jako pojmenování derivovaná zároveň odrážejí politicko-spoločenskou situaci, proto vedle výrazu *natoman* (a adjektiva *natomanský* – srov.: *„natomanská“ vláda*; *natomanské úvahy Tadeusze Mazowieckého*) je doložena řada dalších výrazů, v nichž iniciálová zkratka NATO tvoří první slovní základ, např. *natocentrismus*, *natocentristický* (*Rusko odmítá natocentrismus jako model evropské bezpečnosti; natocentristické schéma evropské bezpečnosti*); *natooptimizmus* (*změna Mečiarova postoje a náhlý „NATOOptimizmus“ má prosté vnitropolitické vysvětlení*); *natoskeptik*, *natoignorant* (*naši „NATOskeptici“ se mění v „NATOignoranty“*); *natofašismus* (*rozsudek vynesený v Kyjevě označuje tuto – kosovskou, dopl. P.K. – agresivní válku za projev „NATOfašizmu“*); *NATO-referendum* (*Až se potvrdí, že tu NATO-referendum nebude, spadne umírněným a rozumným sociálním demokratům kámen ze srdce a oni ulehčeně prohlásí, že udělali, co bylo v jejich silách.*); *NATO-kompatibilní* (*nová česká NATO-kompatibilní armáda*).⁹

c) Velice časté je užití zkratk v přívlastkové pozici, v níž se přehodnocují v nesklonná přídavná jména. Jde o jev, který F. Daneš (1985, s. 180) nazval slovoslednou adjektivizací.¹⁰ V materiálu iniciálových zkratk jsou doloženy následující příklady adjektivizace výrazů primárně užívaných v platnosti substantiva, např. k *CD* (*CD nosič*; *CD*

⁹ Iniciálové zkratky se v kompozitech podobně jako v některých derivátech často vyskytují v písmenné, iniciálové podobě (psané velkými písmeny). Týká se to zejména zkratk s výslovností po jednotlivých hláskách, výsledné výrazy jsou pak opět graficky hybridní, např. *pětípísňové miniCD*; *dvoj-CD*, *dvoj-DVD*). Jindy se zkratková část graficky přizpůsobuje psaní druhé části složeniny (týká se to zejména iniciálových zkratk vyslovovaných spojitě, např. *natocentrismus*). V grafice se opět kolísá, některé hybridní zápisy ukazují, že i při užívání kompozit s jednou částí zkratkového původu uživatelé pociťují potřebu uchovat základní podobu iniciálové zkratky. Při psaní kompozit s jednou částí zkratkového původu se navíc kolísá i v psaní dohromady nebo se spojovníkem, vyskytují se i podoby psané zvlášť, srov. *dvoj CD*, *dvoj DVD*.

¹⁰ Jev se netýká jen iniciálových zkratk, v nejnovější lexikální vrstvě slovní zásoby češtiny vznikají konverzí nesklonná adjektiva např. také k názvům hudebních proudů, srov. *hip hop* (*party, kapela*), *jungle* (*hudba, party*), *techno* (*DJ, projekt*), i v jiných oblastech, např. *transgender* (*student, komunita*) – k *transgender* ‚nesoulad biologického pohlaví jedince s jeho psychickou pohlavní identitou‘.

přehrávač; dva CD projekty); k **DVD** (DVD přehrávač; DVD jednotka, DVD mechanika (pro počítače); DVD film); k **CD-ROM** (CD-ROM disk; CD-ROM mechanika); ke **GMO** (GMO plodiny, GMO potraviny, GMO produkty); ke **GSM** (GSM síť; GSM telefon; GSM trh; GSM operátor); k **IT** (IT manažeři; IT zázemí; IT trh, IT průmysl; IT konzultace); k **PC** (PC karta; PC stolek; PC technik); k **VIP** (VIP hosté, VIP osobnosti; VIP služby; VIP zóna, VIP salonky); k **UFO** (UFO centrum; záhada se stala příčinou UFO horečky); k **NATO** (americký NATO emisar Frederick Pang) apod.

Nejednoznačný morfologický status, nevyhraněná samostatná / nesamostatná slovní platnost těchto slovních útvarů užívaných ve funkci přívlastku svědčí o tom, že zatím stále nejde o jev pro češtinu běžný, v grafické rovině se to projevuje zejména psaním zvlášť nebo dohromady (se spojovníkem): *TV film* vedle *TV-film*, *TV seriál* vedle *TV-seriál*, *CD disk* vedle *CD-disk*, *DVD disk* vedle *DVD-disk*, *CD přehrávač* vedle *CD-přehrávač*, *DVD přehrávač* vedle *DVD-přehrávač*, *SMS zpráva* vedle *SMS-zpráva*, *WWW stránka* vedle *WWW-stránka* apod. Mnohdy platí, že celá tato slovní spojení jsou kalky z angličtiny (srov. angl. *CD disc*, *DVD disc*, *SMS message*, *WWW page*).

5. Slovní spojení, jehož součástí je zkratka, je někdy tautologické. Plný název, resp. jeho část, odpovídající zkratce, je totiž duplicitní s výrazem stojícím za zkratkou (nebo někdy před ní), např. *CD disk*, *DVD disk*, (*krátká textová*) *zpráva SMS / SMS zpráva*, (*multimediální*) *zpráva MMS / MMS zpráva*, *systém ABS / ABS systém*, *protokol WAP / WAP protokol*, *systém GSM / GSM systém*, *syndrom AIDS / AIDS syndrom*, *vir(us) HIV / HIV vir(us)*. I za těmito spojeními je v některých případech vliv angličtiny, předpokládá ho lze např. na základě registrace anglických slovních spojení *WAP protocol*, *MMS message*, *HIV virus* aj.

Iniciálové zkratky jsme představili jako důležitou složku nového lexika. Na materiálu iniciálových zkratk jsme ukázali dynamiku v jejich souboru (kvantitativní nárůst zkratk apelativních názvů, kvalitativní změny v jejich užívání) a některé obecnější neologické tendence při jejich slovtvorném využití, např. uplatňování internacionálních modelů tvoření slov (afixoidní tvoření, slovosledná adjektivizace).

Přejaté iniciálové zkratky, kterým jsme se věnovali především, zároveň náleží k internacionálnímu lexiku; i některými svými dalšími rysy (výslovnost aj.) se podílejí na internacionizaci češtiny.

Výklad v textu uvedených zkratk a zkratkových slov:

- ABS** – Antilock Braking System (*systém zabráňující zablokování kol při brzdění vozidla*)
AIDS – Acquired Immune Deficiency Syndrome *syndrom získaného selhání imunity*

- CD** – Compact Disc *kompaktní disk*
CD-ROM – Compact Disc Read Only Memory *kompaktní disk určený pouze pro čtení*
CV – curriculum vitae *životopis*
DIK – držitel investičních kuponů
DiS. – diplomovaný specialista (*titul absolventů vyššího odborného studia*)
DJ – disc jockey *diskžokej*
DVD – Digital Video Disc, Digital Versatile Disc *digitální videodisk*
GMO – geneticky modifikovaný organizmus
GSM – pův. franc. Groupe Spéciale Mobile, nyní podle angl. Global System for Mobile Communications (*technologie pro bezdrátový přenos řeči a dat prostřednictvím mobilních telefonů*)
HIV – Human Immunodeficiency Virus *virus omezené schopnosti imunity (způsobující nemoc aids)*
IČO – identifikační číslo organizace
IT – Information Technology *informační technologie*
Kč – koruna česká
MMS – Multimedia Messaging Service *multimediální zpráva*
NATO – North Atlantic Treaty Organization *Organizace Severoatlantické smlouvy, Severoatlantická aliance*
OF – Občanské fórum
ODS – Občanská demokratická strana
ODA – Občanská demokratická aliance
PC – Personal Computer *osobní počítač*
PET – polyetylenglykoltereftalát (*umělá hmota užívaná v obalové technice*)
PR – public relations *vztahy k veřejnosti*
SMS – Short Message Service *krátká textová zpráva*
TV – televize, televizní
UFO – Unidentified Flying Object *nezjištěný, nezjistitelný létající předmět*
US – Unie svobody
VIP – very important person *velmi důležitá osoba*
VJ – video jockey (*tvůrce vizuálních projekcí*)
WAP – Wireless Application Protocol (*technologie umožňující bezdrátový přístup k Internetu, např. prostřednictvím mobilního telefonu*)
WWW – World Wide Web (*informační služba v rámci Internetu, založená na zřetězení textových, obrazových aj. informací*)
ZUŠ – základní umělecká škola

LITERATURA

- Bozděchová, I.: Tvoření slov skládáním. Praha, Nakladatelství ISV 1994.
- Daneš, F.: K výslovnosti tzv. iniciálových zkratk. NŘ 72, 1989, č. 3, s. 170–172.
- Daneš, F.: Faktor Rh // Rh-faktor // Rh faktor. NŘ 68, 1985, č. 4, s. 176–182.
- Hrbáček, J.: Jazykové zkratky v češtině. Praha, Univerzita Karlova 1979.
- Kochová, P.: Internacionální iniciálové zkratky. In: Internacionalizmy v nové slovní zásobě, Praha, ÚJČ AV ČR 2003, s. 157–165.
- Krčmová, M.: Nejen lexikum. In: Internacionalizácia v súčasných jazykoch: za a proti, ed. J. Bosák, Bratislava, Veda 1999, s. 38–44.
- Mluvnice češtiny 1. Praha, Academia 1986.
- Martincová, O. a kol.: Nová slova v češtině 1. Slovník neologizmů. Praha, Academia 1998. (SN 1)
- Martincová, O. a kol.: Nová slova v češtině 2. Slovník neologizmů. Praha, Academia 2004. (SN 2)
- Pravidla českého pravopisu. Praha, Academia 1993.
- Příruční mluvnice češtiny. Nakl. Lidové noviny 1995.
- Staněk, V.: Poznámka k psaní skloňovaných zkratk typu dikové/DIKové. NŘ 78, 1995, č. 5, s. 271–272.